

A close-up photograph of two people holding hands. The person on the left is wearing a red long-sleeved shirt, and the person on the right is wearing a grey long-sleeved shirt and khaki pants. The background is a blurred outdoor setting with sunlight filtering through, creating a warm and intimate atmosphere.

**Stöd för handläggare
att uppmärksamma
och involvera anhöriga**

Denna publikation skyddas av upphovsrättslagen. Vid citat ska källan uppges. För att återge bilder, fotografier och illustrationer krävs upphovspersonens tillstånd.

Publikationen finns som pdf på Socialstyrelsens webbplats. På begäran så kan vi ta fram publikationen i ett alternativt format för personer med funktionsnedsättning. Skicka frågor om alternativa format till alternativaformat@socialstyrelsen.se.

Artikelnummer: 2023-10-8805

Omslagsfoto: Copyright (c) Johner Bildbyrå AB.

Publicerad: www.socialstyrelsen.se, november 2023

Förord

Våren 2022 beslutade regeringen om en nationell anhörigstrategi. Syftet med strategin är att stödja kommunernas och regionernas arbete med att stärka anhörigperspektivet i vården och omsorgen, och att göra stödet till anhöriga mer individanpassat och likvärdigt över landet. I samband med den nationella anhörigstrategin har Socialstyrelsen fått i uppdrag att ta fram ett stöd till kommunernas handläggare för ett mer individanpassat och likvärdigt stöd till anhöriga när det gäller den dagliga livsföringen. Det är detta som avhandlas här. Därutöver har myndigheten med anledning av anhörigstrategin tagit fram:

- ett stöd för att stärka anhörigperspektivet inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten
- ett förslag på hur anhörigperspektivet och stödet till anhöriga kan följas upp på nationell nivå.

Föreliggande kunskapsstöd riktar sig främst till kommunernas handläggare men även till beslutsfattare, chefer, strateger och utredare inom socialtjänsten.

Anders Bergh har varit projektledare. Övriga medarbetare har varit Jenny Järf, Jesper Dahl och Sanna Halfdan. Eva Lindqvist har varit ansvarig enhetschef.

Olivia Wigzell
Generaldirektör

Innehåll

Förord	3
Sammanfattning	6
Inledning	7
Avgränsning	7
Arbetet med kunskapsstödet	8
Resultat.....	8
Disposition	8
Centrala begrepp	9
Anhörig och närstående	9
Handläggare	9
Stöd till anhöriga.....	10
Indirekt stöd	10
Stöd för egen del.....	10
Anhörigas situation i vården och omsorgen	11
Anhörigskapet kan medföra en negativ påverkan	11
Vad är viktigt för anhöriga?	12
Vården och omsorgen behöver fungera	12
Vården och omsorgen behöver ha ett tydligt anhörigperspektiv.....	13
Anhöriga behöver erbjudas stöd för egen del	14
Varför är handläggaren viktig?	15
Att identifiera anhörigas situation och behov av stöd	16
Socialtjänstprocessen	16
Ett familjeorienterat arbetssätt.....	16
Individens behov i centrum	17
IBIC ger stöd att uppmärksamma anhöriga.....	17
Stöd för handläggare att uppmärksamma och involvera anhöriga i arbetet	20
Utgångspunkter	20
Stöd för att uppmärksamma anhöriga	21
Se och lyssna till anhöriga	21
Arbeta förebyggande för att uppmärksamma anhöriga.....	22

Ge relevant information.....	22
Information om rätten att ansöka om stöd för egen del	24
Information om en samordnad individuell plan (SIP)	24
Information kan nås genom flera kanaler	24
Stöd för att involvera anhöriga i den enskildes utredning	25
1. Ta reda på om den enskilde vill att anhöriga deltar i utredningen ..	25
2. Om den enskilde inte accepterar involvering av anhöriga	26
3. Om den enskilde accepterar involvering av anhöriga	27
4. Inhämta uppgifter i utredningen	28
5. Utforma uppdraget till utförare med ett anhörigperspektiv	33
6. Följa upp med ett anhörigperspektiv	34
Referenser.....	36
Bilaga 1. Anhöriga kan ha rätt till stöd för egna behov	37
Stöd till anhöriga enligt 4 kap. 1 § SoL.....	37
Stöd till anhöriga i form av öppna insatser	38

Sammanfattning

För anhöriga är det viktigt att vården och omsorgen om enskilda fungerar, att det finns ett anhörigperspektiv inom vården och omsorgen, samt att anhöriga erbjuds stöd för egen del. Anhörigperspektivet är ett förhållningssätt som alla verksamheter inom socialtjänsten och hälso- och sjukvården behöver ha som möter anhöriga till personer med ett behov av vård och omsorg. Ett anhörigperspektiv innebär i korthet att verksamheterna ser, respekterar och både samarbetar med enskilda som behöver stöd och de personer som är viktiga för dem.

I en handläggares arbete med att utreda personers behov av stöd är det stor sannolikhet att hen kommer i kontakt med anhöriga som befinner sig i olika situationer och som har olika behov. En handläggare kan i sin roll se och lyssna till anhöriga som är viktiga för den enskilde. Handläggaren har också en möjlighet att kunna göra anhöriga delaktiga i utredningen om stödet till den enskilde när hen samtycker till det. Här blir perspektivet att ta tillvara anhörigas kunskaper och erfarenheter om enskilda. Det innebär också att uppmärksamma om det finns anhöriga som ger stöd, omsorg eller vård till den enskilde. Likaså är det viktigt att uppmärksamma anhörigas situation och eventuella behov av stöd för egen del.

Stöd för handläggare att uppmärksamma och involvera anhöriga är tänkt att vara ett konkret utformat stöd för hur och när en handläggare kan integrera anhöriga i arbetet. Utgångspunkten är värdet av att ha och att stärka ett anhörigperspektiv i myndighetsutövningen. Det handlar vidare om att anhöriga som ger stöd, vård och omsorg till den enskilde också ska få sina egna behov tillgodosedda, och det ska vara anpassat efter den individuella situationen. Stödet innehåller exempel på frågor som kan användas i samtal med anhöriga och enskilda för att identifiera den aktuella situationen och behovet av stöd. Det finns även en bilaga där det framgår att anhöriga kan ansöka om stöd för egen del enligt 4 kap. 1§ i socialtjänstlagen.

Inledning

Våren 2022 beslutade regeringen om en nationell anhörigstrategi. Med anledning av den fick Socialstyrelsen i uppdrag av regeringen att ta fram ett stöd till de handläggare i kommunerna som utreder och fattar beslut om personer som behöver stöd i sin dagliga livsföring. Stödet ska:

- ge vägledning om hur anhöriga kan uppmärksammas och involveras i samband med utredningar och bedömningar av enskildas behov av stöd
- vara till hjälp för att uppmärksamma anhörigas egna behov av stöd.

Inom ramen för myndighetens arbete med *Individens behov i centrum (IBIC)* finns det ett stödmaterial som heter *Individens behov i centrum – Samtal med anhöriga* [1]. Det ovanstående materialet bedöms i hög grad svara upp mot vad detta uppdrag ska förmedla och har därför varit en viktig utgångspunkt för det nya stödet som har tagits fram. Skillnaden är framför allt att detta stödmaterial betonar vad ett anhörigperspektiv innebär utifrån den nationella anhörigstrategin. Detta stöd kan också användas oberoende av om kommunen har infört arbetssättet IBIC eller inte.

I arbetet har även följande publikationer varit centrala:

- Nationell strategi för anhöriga [2].
- Anhöriga som vårdar eller stödjer någon de står nära. Underlag till nationell strategi [3].
- Anhöriga som vårdare eller stödjer närstående äldre personer. Underlag till nationell strategi [4].
- Stöd till anhöriga. Vägledning till kommunerna för tillämpning av 5 Kap. 10 § socialtjänstlagen [5].
- Integrering av anhörigperspektivet inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten. Att förstå och möta anhörigas situation och behov [6].

Avgränsning

Det anges i den nationella anhörigstrategin att den inte omfattar barn som anhöriga och området missbruk och beroende [2]. Det är dock viktigt att framhålla att barnperspektivet behöver beaktas i alla ärenden, och att konsekvenserna av anhörigskapet måste uppmärksammas när anhöriga är barn. När det gäller missbruk och beroendområdet har myndigheten valt att inte ange att det inte omfattas av det stöd som tas fram. Bakom detta ligger bedömningen att även socialsekreterarna inom missbruk och beroendområdet kan ha nytta av att ta del av detta stödmaterial.

Läs mer:

På Kunskapsguiden.se finns ett tema som heter *Barn som anhöriga*, Socialstyrelsen.

Arbetet med kunskapsstödet

För att få ett brett kunskapsunderlag har Socialstyrelsen:

- genomfört seminarier med handläggare som arbetar med behovsbedömning av personer som har ett behov av stöd i den dagliga livsföringen, inom äldre- och funktionshinderområdet, samt inom socialpsykiatri
- intervjuat anhörigkonsulenter
- tagit del av relevanta rapporter på området
- samverkat med Nationellt kunskapscentrum anhöriga (Nka)
- fått stöd av en grupp handläggare och anhörigkonsulenter (utsedda av (Nka) att kommentera materialet innan dess färdigställande.

Resultat

Uppdraget har resulterat i föreliggande kunskapsstöd *Stöd för handläggare att uppmärksamma och involvera anhöriga*. Då myndigheten samtidigt publicerar flera stödmaterial med anledning av den nationella anhörigstrategin så har ett nytt tema *Anhörigperspektiv i socialtjänsten och hälso- och sjukvården* tagits fram på Kunskapsguiden.se. Under detta tema kommer samtliga stödmaterial som har tagits fram med anledning av den nationella anhörigstrategin att finnas tillgängliga.

Disposition

Inledningsvis beskrivs de anhörigas situation i vården och omsorgen, vad ett anhörigperspektiv inom vården och omsorgen innebär, samt varför handläggaren har en viktig roll i mötet med anhöriga. Därefter följer en redogörelse för de perspektiv som används för att uppmärksamma och identifiera anhörigas situation och behov av stöd. Slutligen följer ett mer konkret avsnitt om hur handläggare kan agera för att uppmärksamma och involvera anhöriga i olika situationer. Det finns bland annat förslag på frågor som kan användas i mötet med enskilda och anhöriga. I slutet finns det en bilaga som beskriver att anhöriga kan ansöka om stöd enligt 4 kap. 1 § i socialtjänstlagen.

Centrala begrepp

Anhörig och närstående

Begreppen *anhörig* och *närstående* används inte konsekvent i lagtexter, i författningar, samt inom olika områden eller i olika kunskapsstöd som handlar om stöd till anhöriga. I det här kunskapsstödet används begreppen på följande sätt:

Utifrån 5 kap. 10 § socialtjänstlagen (2001:453), SoL avses en anhörig vara den person som vårdar, hjälper, eller stödjer en familjemedlem eller vän som är långvarigt sjuk, äldre, eller har en funktionsnedsättning. I den nationella anhörigstrategin ges begreppet anhörig en bredare betydelse som gäller för detta kunskapsstöd [2]. En anhörig är den/de personer som är viktiga för individer med ett behov av vård, av omsorg, eller av stöd såsom någon i familjen, en granne eller en vän.

Begreppet närstående används i den nationella anhörigstrategin i enlighet med 5 kap. 10 § SoL. Det innebär den person som tar emot omsorg, vård eller stöd. Inom hälso- och sjukvården används begreppet närstående för en familjemedlem eller en nära vän till den person som tar emot hälso- och sjukvård. Den som tar emot hälso- och sjukvård benämns som patient. I hälso- och sjukvårdslagen (2017:30) samt i patientsäkerhetslagen (2010:659) används genomgående begreppen närstående och patient medan begreppet anhörig inte omnämns alls. Socialstyrelsen har i detta kunskapsstöd valt att inte använda begreppet närstående för att undvika en begreppsförvirring. Den som tar emot hälso- och sjukvård, insatser, stöd, och/eller omsorg benämns som den enskilde, som den person som den anhöriga står nära, alternativt som den person som tar emot vård, omsorg eller stöd. Förhoppningen är att skapa ett tydligare kunskapsstöd som kan passa både regionerna och kommunerna.

Handläggare

Kunskapsstödet vänder sig till handläggare som utreder och fattar beslut om personer som behöver stöd i sin dagliga livsföring. Handläggare inom detta område kan även benämnas som LSS-handläggare, biståndshandläggare och socialsekreterare i kommunerna. I detta kunskapsstöd kommer begreppet *handläggare* att användas.

Stöd till anhöriga

Med stöd till anhöriga avses olika insatser som syftar till att fysiskt, psykiskt eller socialt underlätta och förbättra anhörigas situationer, samt förebygga deras ohälsa.¹

Indirekt stöd

Ett indirekt stöd ges till enskilda men har ett dubbelt syfte. Det innebär att stödet ska tillgodose enskildas behov och samtidigt underlätta för de anhöriga. Det är den enskilde som ansöker om detta stöd. Ett indirekt stöd kan handla om insatser i form av ledsagning, avlösning i hemmet, dagverksamhet, boendestöd, korttidsboende samt korttidsvistelse.

Stöd för egen del

Stöd till anhöriga kan dels erbjudas i form av generella insatser.² Det är insatser som kommunen har bedömt inte kräver en individuell behovsprövning. De är i stället allmänt inriktade eller generellt utformade insatser. Dessa vänder sig till alla medborgare eller till olika grupper av medborgare. Ett generellt stöd kan vara rådgivning, stödsamtal enskilt eller i grupp, information, samt utbildning som ofta ges av en anhörigkonsulent eller motsvarande. Det kan också vara information om olika hjälpmedel eller information om en viss sjukdom eller funktionsnedsättning. I många kommuner erbjuds även avlösning för anhöriga upp till ett visst antal timmar utan en behovsprövning.

Därutöver kan anhöriga ansöka om stöd för egen del i form av ett bistånd enligt 4 kap. 1 § SoL (se bilaga 1). Behovsprövade stödinsatser till anhöriga kan exempelvis vara utbildningar om funktionsnedsättningar, praktisk hjälp i hemmet, föräldrastöd, socialt stöd eller stödsamtal. Det finns inga begränsningar avseende den typ av stöd som anhöriga kan ansöka om.

¹ Proposition 2008/09:82 Stöd till personer som vårdar eller stödjer närstående, s.12–13.

² 3 kap. 1 och 6 § SoL.

Anhörigas situation i vården och omsorgen

Cirka var sjätte vuxen person i landet ger vård, omsorg eller stöd till någon de står nära som på grund av ålder, sjukdom eller funktionsnedsättning behöver stöd i sin dagliga livsföring. Nästan en tredjedel av dessa anhöriga ger vård, omsorg eller stöd mer än tio timmar per vecka.

Utgångspunkten är att anhörigas insatser och delaktighet alltid ska bygga på frivillighet

Några undantag är till exempel makars skyldigheter enligt äktenskapsbalken och föräldrars ansvar enligt föräldrabalken. I övrigt har anhöriga inte några lagreglerade skyldigheter mot de personer som de står nära. Vård och omsorg till enskilda är i grunden det offentliga skyldighet inom ramen för den lagstiftning som gäller inom respektive område [5].

Trots att det enligt lag ska vara frivilligt att ge vård, omsorg och stöd till en person som man står nära har många anhöriga i praktiken inte möjlighet att välja om, hur och i vilken omfattning de ger stöd. Det kan bero på att relationen till den enskilde gör gränsen mellan en frivillig och en ofrivillig omsorg svår att dra. Det kan också bero på att upplevda brister i vården och omsorgen innebär att anhöriga inte har något annat val än att ta hand om personen de står nära.

Men det finns även en annan bild som behöver lyftas fram. Många anhöriga vill ge insatser till den de står nära och upplever det som meningsfullt att kunna hjälpa. Hur det upplevs är individuellt. Att ibland ge hjälp eller omsorg ingår i att ha mänskliga relationer och behöver inte innebära att anhöriga har behov av stöd för egen del [3].

Anhörigskapet kan medföra en negativ påverkan

Om den anhörigas ansvar blir för omfattande eller upplevs som ofrivilligt kan anhörigskapet medföra stora påfrestningar med negativa konsekvenser för den fysiska och psykiska hälsan, ekonomin och livskvaliteten. En del anhöriga har omsorgsansvar dygnet runt vilket begränsar deras möjligheter till återhämtning samt till att få ägna sig åt arbete, studier, fritidsaktiviteter

och sociala relationer. För vissa kan det innebära ett livslångt åtagande (exempelvis föräldrar till barn med omfattande funktionsnedsättningar) [4].

Anhörigrollen påverkas av olika bakgrundsfaktorer som till exempel kön, ålder, hemort, utbildningsbakgrund, etnisk/kulturell/språklig tillhörighet, samt vilken sjukdom eller funktionsnedsättning som den enskilde har. Ofta samverkar olika bakgrundsfaktorer vilket gör att anhörigrollen och dess konsekvenser tar sig olika uttryck. Exempelvis pekar forskning på att kvinnor påverkas mer negativt än män av att ge regelbunden³ vård, stöd och omsorg till någon de står nära, och kvinnor med en annan etnicitet än majoritetsbefolkningen är särskilt utsatta [2].

Vad är viktigt för anhöriga?

I den nationella anhörigstrategin lyfts tre övergripande behov som särskilt viktiga för anhöriga. Det handlar om att vården och omsorgen fungerar, att det finns ett anhörigperspektiv inom vården och omsorgen, samt att anhöriga erbjuds stöd för egen del [2].

Vården och omsorgen behöver fungera

Anhöriga har behov av att vården och omsorgen om den enskilde fungerar. Det är en förutsättning för att deras egna omsorgsinsatser ska vara frivilliga och hålla en rimlig nivå. Brister i kvaliteten samt tillgängligheten i vården och omsorgen leder inte bara till sämre förutsättningar för en god och jämlik hälsa för individerna själva, utan även för deras anhöriga [4].

En viktig kvalitetsaspekt för anhöriga är att samverkan och samordning mellan olika verksamheter och huvudmän fungerar runt den enskilde [3]. Brister kring samverkan och samordning riskerar att påverka anhöriga negativt. Det kan medföra att de tvingas ta ett större organisatoriskt ansvar för den enskildes vård och omsorg. Det kan också leda till att anhöriga med behov av stöd inte får det. I den nationella anhörigstrategin betonas vikten av samverkan och samordning utifrån att det är en viktig förutsättning för att anhöriga inte ska behöva ta en koordinators roll [2].

³ Med regelbunden vård, stöd och omsorg till någon man står nära menas att den ges oftare än en gång i månaden.

Läs mer om samverkan och samordning kopplat till anhörigperspektivet:

Integrering av anhörigperspektivet inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten. Att förstå och möta anhörigas situation och behov (2023), Socialstyrelsen.

På Kunskapsguiden.se finns ett tema som heter *Samordnad individuell planering för äldre personer, till exempel SIP*, Socialstyrelsen.

Vården och omsorgen behöver ha ett tydligt anhörigperspektiv

Det är viktigt att anhöriga blir sedda, blir lyssnade till, och när det är möjligt görs delaktiga i vården och omsorgen om den enskilde. Dessa behov faller inom det som kallas ett anhörigperspektiv inom vården och omsorgen [2].

Perspektivet beskrivs så här i den nationella anhörigstrategin:

”Ett anhörigperspektiv innebär att familjen eller andra personer som är viktiga för individen, såsom en granne eller vän, synliggörs och när det är möjligt görs delaktiga i vården och omsorgen om den enskilde”.

Vad ett anhörigperspektiv innebär i praktiken skiljer sig åt mellan verksamheter. Grundläggande är att chefer och medarbetare inom vården och omsorgen till exempel:

- ser, lyssnar, och (om samtycke finns) gör anhöriga delaktiga i vården och omsorgen om den enskilde
- samverkar med anhöriga
- håller anhöriga informerade om den enskildes hälsa samt vård och omsorg, utifrån dennes samtycke
- har kunskap om vilket stöd och vilken hjälp som anhöriga ger
- uppmärksammar anhörigas eget behov av stöd [2].

Anhörigperspektivet är ett förhållningsätt

Anhörigperspektivet är ett förhållningsätt som alla verksamheter inom socialtjänsten och hälso- och sjukvården behöver ha som möter anhöriga till personer med behov av vård och omsorg. Det tydliggörs i anhörigstrategin att anhörigperspektivet inte bara handlar om konkreta stödinsatser till anhöriga. Fler anhöriga än de som ger vård, omsorg eller stöd till någon i deras omgivning behöver synliggöras. Det leder till ett mer förebyggande och tidigt förhållningsätt genom att ha ambitionen att uppmärksamma alla

personer som är viktiga för den enskilde [2]. Ett förebyggande arbetssätt för handläggaren kan till exempel vara att i ett tidigt skede ta reda på vilka personer som är viktiga för den enskilde samt att ge dessa information om vilket stöd som finns för anhöriga. Det är ett sätt att rusta anhöriga inför framtiden eftersom de i ett senare skede kan komma att behöva stöd utifrån sina roller som anhöriga.

Anhörigperspektivet är särskilt viktigt när det gäller insatser i det gemensamma hemmet, eller när insatserna förutsätter de anhörigas engagemang för att fungera [7].

Anhöriga behöver erbjudas stöd för egen del

Många anhöriga har även behov av stöd för egen del. Särskilt efterfrågade stödformer är utbildning och information om den enskildes tillstånd, vägledning till vården och omsorgen samt vilken hjälp och stöd som finns att få hos kommunen, regionen och civilsamhällets organisationer. Andra efterfrågade stöd avser att få stödsamtal enskilt eller i grupp, ekonomiskt stöd, stöd för att kunna kombinera rollen att ge vård, stöd och omsorg till den enskilde med förvärvsarbete eller studier, samt hälsofrämjande insatser [4]. Stödet till anhöriga ska kännetecknas av att vara individuellt utformat och flexibelt vad gäller innehållet och över tid.⁴

Via den skärpning av regelverket som gjordes i 5 kap 10 § i socialtjänstlagen år 2009 markerades det att *anhöriga som vårdar eller stödjer någon närstående som är långvarigt sjuk eller äldre eller som stödjer en närstående som har funktionshinder ska erbjudas stöd*. Med den nationella anhörigstrategin så vidgas intresset till fler anhöriga. Samtidigt betonas vikten av att stödet till anhöriga behöver erbjudas i god tid, genom olika förebyggande insatser, genom flera kanaler samt vid upprepade tillfällen. Det innebär att verksamheter inom vården och omsorgen behöver arbeta hälsofrämjande och förebyggande för att på det sättet tidigt kunna uppmärksamma de personer som riskerar att drabbas av ohälsa [3].

Läs mer:

Bilaga 1. *Anhöriga kan ha rätt till stöd för egna behov*. Det är en kort juridisk text som markerar att anhöriga har rätt att ansöka om stöd för egen del.

⁴ Prop. 2008/09:82 s. 21.

Varför är handläggaren viktig?

I handläggarnas arbete med att utreda personers behov av stöd finns det många möjligheter att komma i kontakt med anhöriga som befinner sig i olika situationer. En del anhöriga har behov av olika former av stöd, och andra anhöriga kommer att få det på sikt. Vissa anhöriga har främst behov av att få information och vägledning. Andra kan via ett samtal med handläggaren få en insikt över hur den egna situationen faktiskt är och kan komma att påverkas över tid. Handläggaren är en viktig aktör för att anhörigperspektivet ska kunna förverkligas eftersom hen bland annat kan:

- uppmärksamma anhöriga i ett tidigt skede
- informera anhöriga om kommunens och andra aktörers stöd till anhöriga, samt möjligheten att ansöka om stöd för egen del
- informera om att anhörigas insatser är frivilliga
- involvera och ta hjälp av anhöriga i utredningar och bedömningar av den enskildes behov (om den enskilde samtycker till det)
- vid behov anpassa stödet till den enskilde så att det också blir ett stöd för anhöriga
- ge utrymme för anhöriga att berätta om sin situation och därigenom uppmärksamma behovet av stöd för egen del
- följa upp att insatserna till den enskilde utförs och ger avsedd avlastning för anhöriga när det är aktuellt.

Att identifiera anhörigas situation och behov av stöd

En helhetssyn, ett familjeorienterat arbetssätt, och arbetssättet *Individens behov i centrum (IBIC)* kommer att vara viktiga perspektiv i detta stöd. Därför görs här en kort sammanfattning av dessa delar.

Socialtjänstprocessen

Socialtjänstprocessen ger en helhetssyn och struktur för hur, var, och av vem olika aktiviteter och rutiner ska beskrivas och hanteras för att uppmärksamma och omhänderta den enskildes såväl som anhörigas behov av stöd [8].

Alla ärenden som avser behov av stöd i den dagliga livsföringen följer de steg som ingår i socialtjänstens övergripande processmodell för handläggning och dokumentation, den så kallade socialtjänstprocessen. Den beskriver hela den process som individen genomgår från handläggningen via genomförandet till uppföljningen.

Figur 1. Socialtjänstprocessen

Ett familjeorienterat arbetssätt

I mötet med anhöriga inom vården och omsorgen är det betydelsefullt att använda sig av ett familjeorienterat arbetssätt som bygger på ett systemteoretiskt perspektiv. Perspektivet utgår ifrån att varje människa utgör delar i ett system eller ett nätverk av relationer och att dessa system interagerar med varandra [5]. Relationerna kan se mycket olika ut och bestå av många personer men förenas genom familje-, släkt-, vänskaps- eller känslomässiga band.

Medlemmarna i en familj⁵ påverkas om det finns en person i familjen som har en sjukdom, en funktionsnedsättning, eller en skada och som är i behov av vård eller omsorg. Med ett familjeorienterat arbetssätt vidgas fokuset från

⁵ Definitionen av familj som avses här är den självvalda familjen där även andra i det sociala nätverket ingår (t.ex. grannar och vänner). Detta familjebegrepp används inom vården och omsorgen och har en emotionell utgångspunkt samt fokuserar på de känslomässiga band som finns mellan individer.

den enskilde till att också omfatta de människor som befinner sig i dennes omgivning. Ett sådant synsätt underlättar för att anhörigperspektivet förverkligas i verksamheter, och det underlättar även för att uppmärksamma behovet av stöd och samordning [9,10]. Med det menas att vården och omsorgen behöver se individen i dennes sociala sammanhang. Det är därför viktigt att även anhörigas situation och behov beaktas i utredningen, planeringen, samt utförandet av vård- och omsorgsinsatser [4].

Individens behov i centrum

Individens behov i centrum (IBIC) är ett nationellt arbetssätt som kan användas av handläggare och utförare som arbetar med personer som behöver stöd i sin dagliga livsföring. Det gäller oavsett ålder eller funktionsnedsättning utifrån socialtjänstlagen och lagen om stöd och service till vissa funktionshindrade (1993:387), LSS. Att arbeta utifrån IBIC innebär att:

- arbeta målinriktat med individen i centrum utifrån en gemensam kunskapssyn på individen⁶
- dokumentera strukturerat med en användning av ett nationellt fackspråk i både handläggningen och genomförandet⁷
- både handläggare och utförare arbetar målinriktat, följer upp individens resultat samt värderar måluppfyllelse.

IBIC ger stöd att uppmärksamma anhöriga

IBIC utgår från socialtjänstprocessen (se figur 1). I arbetssättet beskrivs ett antal situationer i socialtjänstprocessen där anhöriga kan uppmärksammas och göras delaktiga i utredning och beslut av den enskildes behov av stöd i den dagliga livsföringen. Det är framför allt i processtegen *utreda*, *utforma uppdrag*, *genomföra uppdrag* samt *följa upp*. Information från sådana samtal kan bidra till en strukturerad dokumentation [11].

I arbetssättet används begreppet *livsområden* för en gemensam förståelse om vilka delar av livsföringen som en individ kan behöva stöd i. Med hjälp av livsområdena kan både handläggare och utförare beskriva och dokumentera uppgifter om individens resurser, behov, och mål för de områden i livsföringen där individen behöver stöd. Uppgifter om livsområden inhämtas från den enskilde samt vid behov från deras anhöriga och från andra, till

⁶ Med en gemensam kunskapssyn avser IBIC att som professionell utgå från ICF:s tankesätt som ger ett stöd för en enhetlig syn på människans fungerande.

⁷ Med ett nationellt fackspråk avses *Internationell klassifikation av funktionstillstånd, funktionshinder och hälsa (ICF)*.

exempel från olika professioner som läkare, sjuksköterskor, arbetsterapeuter med flera. Livsområdena i IBIC är:

- Lärande och att tillämpa kunskap
- Allmänna uppgifter och krav
- Kommunikation
- Förflyttning
- Personlig vård
- Hemliv
- Mellanmänniska interaktioner och relationer
- Utbildning, arbete, sysselsättning och ekonomiskt liv
- Känsla av trygghet
- Personligt stöd från person som vårdar eller stödjer en närstående

Livsområdet *Personligt stöd från person som vårdar eller stödjer en närstående* är aktuellt att använda när stödet till den enskilde samtidigt avser ett indirekt stöd (till exempel avlösning för en anhörig som vårdar eller stödjer en enskild). Att markera att livsområdet är aktuellt tydliggör att stödet till den enskilde även har ett avlösande syfte till den som vårdar eller stödjer denne. Det blir en form av uppmärksamhetsinformation som exempelvis behöver nå utföraren så att stödet som ges också kan underlätta för anhöriga. Övriga livsområden i IBIC kan användas för att beskriva inom vilka livsområden anhöriga ger stöd till den enskilde [11].

Stöd att uppmärksamma anhöriga vid uppföljning

Socialnämndens skyldighet enligt 5 kap. 10 § SoL att erbjuda stöd för att *underlätta för personer som vårdar eller stödjer en närstående* används som ett övergripande mål i IBIC för sådana insatser enligt SoL som ska underlätta för personer som vårdar och stödjer enskilda som är långvarigt sjuka, eller som är äldre, eller som har funktionsnedsättningar.⁸ Målet används dels när insatsen till den enskilde är ett indirekt stöd till en anhörig, och dels när insatsen är direkt riktad till den anhöriga som vårdar eller stödjer den enskilde. Det finns därmed en möjlighet att identifiera hur många beslut som avser stöd till anhöriga förutsatt att detta mål har dokumenterats [11].

⁸ Övergripande mål följs upp för att se hur individen upplever att de beviljade insatserna har påverkat livskvaliteten utifrån lagstiftarens intentioner.

Läs mer:

Individens behov i centrum. Ett stöd för att använda ICF och strukturerad dokumentation för personer som behöver stöd i sin dagliga livsföring (2023), Socialstyrelsen.

Individens behov i centrum. Stöd för samtal med anhöriga (2021), Socialstyrelsen.

Stöd för handläggare att uppmärksamma och involvera anhöriga i arbetet

Detta avsnitt är uppdelat i två delar och har som syfte att ge stöd för handläggare att:

- uppmärksamma anhöriga
- involvera anhöriga i den enskildes utredning (om samtycke lämnats av den enskilde).

Den första delen *Stöd för att uppmärksamma anhöriga* belyser handläggarens kontakt med den anhöriga utifrån dennes egna situation, och som inte handlar om och är av betydelse för utredningen om stödet till den enskilde. Perspektivet är att se och lyssna till anhöriga som är viktiga för den enskilde.

Den andra delen *Stöd för att involvera anhöriga* beskriver hur handläggaren kan agera för att göra anhöriga delaktiga utifrån utredningen om stödet till den enskilde, när den enskilde samtycker till det. Här blir perspektivet att se vad anhöriga kan bidra med i utredningen samt att se vad som är viktigt för att kunna utforma stödet så att det kan underlätta/vara ett indirekt stöd för anhöriga. Varje beskriven situation kring att involvera anhöriga i utredningen inleds med att visa vart i socialtjänstprocessen handläggaren befinner sig. Det ges också exempel på frågeställningar som kan vara aktuella i samtal med den enskilde och anhöriga för att ta reda på hur situationen ser ut. Samtal med anhöriga sker företrädesvis i processtegen *utreda, utforma uppdrag och följa upp*.

Utgångspunkter

Det finns bestämmelser om självbestämmande och integritet för den enskilda i socialtjänsten och i hälso- och sjukvården. I dessa framgår att vården och omsorgen ska bygga på respekt för individens självbestämmande och integritet. I korthet betyder det att den professionelle behöver ha den enskildes samtycke för att kunna involvera anhöriga oavsett om det handlar om informationsinhämtning kring den enskildes situation eller planering av insatser etc.

Det är vanligt att handläggare och vård- och omsorgspersonal avstår från att involvera eller informera anhöriga med hänvisning till sekretess [3]. Sekretesslagstiftningen hindrar dock inte att handläggare antar ett

anhörigperspektiv så länge de inte delger sekretessbelagd information om den enskilde. Den hindrar till exempel inte att se och lyssna till anhöriga eller att erbjuda stöd till anhöriga som själva tar kontakt.

Frågan om någon anhörig eller någon annan ska få ta del av sekretessbelagda uppgifter kan tas upp med den enskilde i samband med utredning och beslut om insatser enligt SoL eller LSS, eller när den enskilde behöver hälso- eller sjukvård. Frågan kan också behöva tas upp när ett beslut om insatser verkställs.

Läs mer om samtycke - och sekretessbestämmelser i arbetet med anhöriga:

Integrering av anhörigperspektivet inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten, (2023) Socialstyrelsen.

Varje kontakt och samtal med en enskild respektive en anhörig är unik. Utifrån den information som kommer fram kan handläggaren behöva vidta olika åtgärder. Det kan till exempel framkomma att stödet till den enskilde behöver anpassas så att det också blir ett stöd för anhöriga. Det kan också komma fram att anhöriga vill ansöka om stöd för egen del.

Läs mer:

Bilaga 1. *Anhöriga kan ha rätt till stöd för egna behov.*

Stöd för att uppmärksamma anhöriga

Se och lyssna till anhöriga

Det finns ett värde i att handläggare bara uppmärksammar – det vill säga ser och lyssnar till anhöriga. På det sättet upprättar handläggaren en kontakt med de anhöriga, samt markerar att de finns och är viktiga både för den enskilde och socialtjänsten [2]. Anhörigperspektivet rör inte bara anhöriga som ger vård, stöd och omsorg utan inkluderar även de personer som är viktiga för den enskilde [2]. Även om anhöriga inte ger stöd, omsorg, eller vård eller har en besvärlig situation kan det vara respektfullt att

uppmärksammas – *Jag finns*. En anhörig kan till exempel känna oro eller vara ledsen och därför behöva ett bra bemötande och bli uppmärksammas.

Det finns inga hinder för att en handläggare lyssnar till anhöriga och ger dem utrymme att få beskriva sina egna situationer [6]. I samtal med anhöriga kan det till exempel uppmärksammas att det finns anhöriga som ger stöd, omsorg eller vård och som har behov av stöd för egen del. Barn som är anhöriga kan behöva lotsas till särskilt stöd i kommunen, i hälso- och sjukvården, eller till civilsamhällesorganisationer för eget stöd.

Arbeta förebyggande för att uppmärksamma anhöriga

Att se och lyssna till anhöriga innebär också att handläggare behöver arbeta förebyggande för att kunna uppmärksamma anhöriga i ett tidigt skede [2, 5]. Vid första kontakten med den enskilde kan handläggaren till exempel höra sig för vilka anhöriga som finns och vilka som är viktiga för hen. Det kan också vara aktuellt att ge anhöriga information om vilket stöd som finns. En anhörig kanske inte har behov av stöd vid ett visst tillfälle, men det kan uppstå senare. Utifrån att den enskildes och anhörigas situation och behov förändras över tid behöver handläggaren uppmärksamma anhöriga vid upprepade tillfällen [5]. Handläggaren kan till exempel med samtycke från den enskilde kontakta den anhöriga efter en tid.

Viktiga aspekter av den enskildes liv kan förbises om personalen inom vården och omsorgen utgår från att en enskild är heterosexuell och cisperson.⁹ Det kan exempelvis gälla vilka personer som är viktiga i den enskildes liv och vilka namn, vilka pronomen, och vilka könsuttryck hen vill använda [12]. Det innebär att handläggaren behöver ha en grundläggande hbtqi-kompetens för att kunna möta den enskildes behov och för att kunna främja en trygg relation till såväl den enskilde som anhöriga över tid.

Ge relevant information

Att ge information till anhöriga är ett sätt för handläggaren att uppmärksamma dem.¹⁰ Handläggaren kan behöva ge information vid upprepade tillfällen eftersom anhöriga inte alltid är mottagliga för att ta emot information.¹¹ Likaså kan situationen och behoven för enskilda och anhöriga förändras över tid. Utgångspunkten är anhörigas behov av att få information

⁹ En cisperson är en person som identifierar sig med det kön som hen tilldelades vid födseln. På latin betyder ordet cis ”på samma sida”.

¹⁰ Prop. 2008/09:82 s. 22.

¹¹ Handläggare kan behöva ge information i alla processteg som de arbetar i se figur 1 ovan över socialtjänstprocessen.

och deras förmåga att ta den till sig. En förutsättning för att handläggaren ska kunna ge relevant information är att hen har kunskap om vad som finns att erbjuda [5].

I mötet med anhöriga med utländsk bakgrund är det viktigt att vara medveten om hur ens egna föreställningar och anhörigas kulturella referensramar påverkar situationen och förståelsen av den information som ges. Att ha kunskap om ett interkulturellt bemötande är viktigt för att realisera och stärka anhörigperspektivet. Det innebär att handläggaren bland annat behöver ha kunskap om att synen på funktionsnedsättningar, sjukdomar och åldrande samt uppfattningar om hur individens, samhällets och familjens roll kan skilja sig åt mellan kulturer. Det innebär också att vara medveten om vilka specifika förutsättningar för kommunikation och delaktighet som kan finnas i möten med enskilda och deras anhöriga. Det kan vara viktiga förutsättningar för att anhöriga ska känna sig välkomna i mötet och för att alla parter ska förstå samtalet [3].

Relevant information är exempelvis:

- vilket stöd kommunen och andra aktörer kan erbjuda anhöriga
- att anhöriga kan ansöka om stöd för egen del
- att anhöriga har möjlighet att vara delaktiga i utredningen (om den enskilde samtycker till det)
- att anhörigas insatser är frivilliga
- hur myndighetsutövningen fungerar och vad det innebär för enskilda och anhöriga med sekretess, samtycke och informationsöverföring
- hur vården och omsorgen fungerar
- att anhöriga tillsammans med den enskilde kan initiera en samordnad individuell plan (SIP).

En första information till anhöriga kan till exempel vara att upplysa om hur myndighetsutövningen fungerar och vilket stöd som finns att få hos kommunen, regionen och civilsamhällets organisationer etc. Handläggaren kan informera om kommunens anhörigkonsulent eller om motsvarande roll finns som arbetar med stöd till anhöriga. Om det framkommer att den enskilde kan ha vissa specifika rättigheter (till exempel att hen tillhör en nationell minoritet eller en viss personkrets enligt LSS) behöver anhöriga få information om vilka rättigheter hen har. Om anhöriga har behov av stöd från någon annan del av socialtjänsten behöver handläggaren ge information om vart de kan vända sig eller erbjuda hjälp med att ta/förmedla kontakten. För många anhöriga kan hjälp med kontakten vara viktig. Anhöriga kan

också rustas inför framtiden genom att få information och kunskap om hur vården och omsorgen fungerar samt vart man kan vända sig [5].

Information om rätten att ansöka om stöd för egen del

En annan viktig del är att ge information om att anhörigas insatser alltid ska bygga på frivillighet och möjligheten att ansöka om stöd för egen del. Det är dock få anhöriga som ansöker om bistånd för egen del. När anhöriga tillfrågas om orsaken uppger en del att de inte känner till att det går att ansöka om stöd för egen del, medan andra uppger att det generella stöd som finns inte är anpassat efter deras behov [5,7]. Med anledning av detta är det viktigt att kommunens information om rätt till stöd för personer som vårdar och stödjer den enskilde når fram till målgrupperna, och att stödet utformas efter anhörigas individuella behov.

Information om en samordnad individuell plan (SIP)

En samordnad individuell plan (SIP) är ett viktigt stödverktyg för samordning som ska användas när enskilda har behov av insatser både från socialtjänsten och hälso- och sjukvården. Planen behövs för att enskilda ska få sina behov tillgodosedda. Anhöriga ska ges en möjlighet att delta i arbetet med planen om det är lämpligt och den enskilde inte motsätter sig det.¹² Relevant information till anhöriga kan vara att upplysa om vad en SIP är, dess syfte, samt möjlighet för anhöriga att tillsammans med den enskilde initiera en SIP.

Information kan nås genom flera kanaler

Information kan ofta nås genom flera olika kanaler. Handläggaren har en viktig roll att upplysa anhöriga vart de kan vända sig för att få relevant information [5]. Handläggaren kan till exempel upplysa om att information och utbildningsmaterial kan nås via kommunens hemsida och andra relevanta sidor på internet, via kommunens informationscentrum eller liknande, via hälso- och sjukvården samt via civilsamhällesorganisationer och patientföreningar. Handläggaren behöver försäkra sig om att informationen som har förmedlats har uppfattats av mottagaren [1].

¹² 16 kap. 4 § HSL.

Stöd för att involvera anhöriga i den enskildes utredning

Handläggaren får i denna del stöd för hur anhörigperspektivet kan förverkligas i utredningen av den enskildes behov av stöd.

Kravet på socialnämnden att erbjuda stöd till den som stödjer eller vårdar en person de står nära förändrar inte handlägningsprocessen i sig, men innebär att utredningar ofta behöver innefatta ett anhörigperspektiv [3].

1. Ta reda på om den enskilde vill att anhöriga deltar i utredningen

Finns det anhöriga som är viktiga för den enskilde?

Handläggaren behöver tidigt fråga den enskilde (den sökande) om det finns anhöriga som är viktiga för hen. Vidare behöver handläggaren ta reda på om det finns anhöriga som ger stöd, omsorg eller vård eller som oroar sig för den enskilde. Redan i en ansökan om insats kan det bli tydligt att det finns personer som stödjer eller vårdar enskilda, och att ansökan samtidigt avser stöd eller avlösning för denna person. Detta kan också framkomma under olika delar av utredningen ända fram tills att ett beslut fattas [11].

Fråga den enskilde om hen önskar att anhöriga deltar i utredningen

Handläggaren behöver inledningsvis fråga den enskilde om hen önskar att anhöriga som är viktiga ska delta i utredningen. Information behöver också lämnas till anhöriga om att de har en möjlighet att vara delaktiga i utredningen om den enskilde samtycker till det [4].

Det är den enskilde (den sökande) som avgör om och på vilket sätt anhöriga eller andra medverkar i utredningen [12].

Ibland är det svårt eller olämpligt att involvera anhöriga i utredningar. Det kan exempelvis handla om misstanke om inslag av våld, hot, tvång eller andra problem i relationen. Varje verksamhet ansvarar för att ha rutiner för att identifiera och hantera när relationen kan vara skadlig.¹³ Här kan handläggaren behöva se och möta behovet av stöd på annat sätt. Det kan till exempel innebära att resonera med och vid behov involvera kommunens relationsvårdsteam eller liknande [3,14].

Ställföreträdare

Det är inte ovanligt att personer som ansöker om eller begär insatser från socialtjänsten har en god man eller en förvaltare. Ibland är det en anhörig som företräder den enskilde. Detta avsnitt avser inte anhöriga som är ställföreträdare, utan då gäller särskilda regler för deras medverkan.

Läs mer om regler om ställföreträdare:

På Kunskapsguiden.se finns ett tema som heter *Stödja vuxna personers vilja*, se avsnitt om regler om ställföreträdare, Socialstyrelsen.

2. Om den enskilde inte accepterar involvering av anhöriga

Rusta anhöriga inför framtiden

Om den enskilde inte accepterar involvering kan handläggaren exempelvis ge information om kommunens stöd till anhöriga och vad andra aktörer kan erbjuda. Att ge information i detta skede blir ett sätt att rusta anhöriga inför framtiden. Handläggaren har också en möjlighet att hänvisa anhöriga att själva ta kontakt med kommunens anhörigkonsulent eller motsvarande.

¹³ 2 Kap. 4 § HSLF-FS 2022:39, Socialstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om våld i nära relationer.

Alternativt kan handläggaren erbjuda hjälp med kontakten. Det får då ske utan att handläggaren röjer sekretessbelagda uppgifter om den enskilde för den anhöriga. Det kan ge den anhöriga möjlighet att få stöd och vägledning utifrån sin egen situation. Ett annat sätt att uppmärksamma anhöriga på är att handläggaren erbjuder den anhöriga ett eget samtal utifrån dennes situation som anhörig.

Sekretesslagstiftningen hindrar inte handläggare från att hänvisa anhöriga till information, utbildning och annat stöd som de kan behöva för egen del [3].

3. Om den enskilde accepterar involvering av anhöriga

Uppmärksamma om den enskilde behöver stöd i utredningen

Om den enskilde har en funktionsnedsättning som påverkar möjligheten att kommunicera, förstå den information som ges, formulera behov och önskemål, eller att värdera insatser kan hen behöva stöd för att uttrycka sin vilja i utredningen. Att stödja en person med nedsatt beslutsförmåga att uttrycka sin vilja handlar bland annat om att anpassa utredningsarbetet till den enskildes förutsättningar och att använda sig av alternativa vägar för kommunikation. Som handläggare kan det vara bra att reflektera över: kan jag stödja den enskilde i att uttrycka sin vilja eller finns det ett behov av en annan lösning? Det är den enskilde som avgör om och i så fall vem som kan vara med som stöd i utredningen. Vidare behöver den som stödjer den enskilde förstå sin roll, det vill säga att stödja och inte bestämma åt personen.

För handläggaren är det viktigt att uppmärksamma om och när anhöriga kan behöva fungera och vara lämpliga som stöd för den enskilde i dennes utredning. Det behöver också säkras att den enskilde har gett sitt samtycke till att anhöriga ska fungera som stöd. Den enskilde kanske har behov av att ha med sig någon som hen känner väl för att det skapar trygghet i en utlämnande situation. Anhöriga kan även vara en viktig resurs utifrån att de

har en större vana att kommunicera med den enskilde, samt att de har en närmare relation.

Läs mer:

På Kunskapsguiden.se finns det ett metodstöd som beskriver hur man kan arbeta med att stödja personer med nedsatt beslutsförmåga att uttrycka sin vilja, *Stödja vuxna personers vilja*, Socialstyrelsen.

Bjud in berörda anhöriga i början av utredningen

Inför mötet behöver handläggaren ta ställning till om samtalet med den enskilde och anhöriga kan genomföras gemensamt eller var för sig utifrån vad som är lämpligt eller efterfrågas. Handläggaren behöver också vara uppmärksam på om den enskilde vill ha stöd vid mötet av någon som är viktig för hen, samt om det finns behov av ett kommunikationsstöd eller en tolk.

4. Inhämta uppgifter i utredningen

Inhämta uppgifter med ett anhörigperspektiv

I utredningen ingår att handläggaren inhämtar information om den enskildes resurser, behov och mål. Uppgifter från den enskilde är den viktigaste källan. Men även andras uppfattning om den enskildes situation kan utgöra ett viktigt underlag i utredningen. Uppgifter från andra, till exempel från anhöriga och professionella, inhämtas efter samtycke från den enskilde [13].

Anhörigperspektiv i utredningen innebär bland annat att uppmärksamma om det finns anhöriga som ger stöd, omsorg eller vård till den enskilde. Utifrån barnperspektivet behöver det uppmärksammas om det finns barn som vårdar och stödjer en person de står nära. En förutsättning för att kunna erbjuda stöd till anhöriga är att ta reda på hur de ser på sina stöd- och vårdinsatser till den enskilde. Handläggaren behöver exempelvis höra sig för om anhöriga vill och kan utföra stöd, omsorg eller vård. Framkommer det att anhöriga vill stödja den enskilde behöver handläggaren säkerställa behovet av samordning. Det är likaså viktigt att uppmärksamma anhörigas behov av stöd för egen del. Exempel på situationer där anhöriga behöver få komma till

tals är när de är sammanboende med den enskilde eller har ett stort omsorgsansvar för hen och kommer att påverkas direkt eller indirekt av de planerade insatserna. Det kan exempelvis handla om hemtjänst eller andra insatser som är beroende av att den anhöriga accepterar andra personer i sitt hem eller på annat sätt behöver samarbeta för att insatser ska fungera [3].

Handläggaren behöver hela tiden vara uppmärksam och lyhörd för om den enskilde vill att anhöriga ska vara delaktiga i utredningen samt att anhöriga själva avgör hur stort ansvar de vill ta för att vårda och stödja den enskilde (Prop. 2008/09:82 s. 25, jfr 3 kap. 4 och 5§§).

Uppgifter som kan behöva inhämtas är:

- inom vilka delar av den dagliga livsföringen som den enskilde behöver stöd, och inom vilka delar av den dagliga livsföringen som anhöriga har behov av stöd på grund av att de stödjer eller vårdar den enskilde.
- inom vilka delar det finns behov av samarbete eller samordning. Här är det viktigt att uppmärksamma det stöd som anhöriga ger till den enskilde för att kunna säkerställa behovet av samordning.
- uppgifter som tydliggör inom vilka delar av den dagliga livsföringen som anhöriga eller andra tillgodoser den enskildes behov, och som kan behöva kompletteras eller ersättas med annat stöd på grund av att anhöriga behöver avlösning.
- uppgifter om sådant som är underlättande och hindrande för den enskilde och som påverkar dennes behov av stöd. Det kan vara uppgifter om hälsotillstånd, kroppsstrukturer och kroppsfunktioner, vad som påverkar i den enskildes omgivning och miljö, samt personliga faktorer och livshistoria.

Den enskilde ansöker om stöd som samtidigt är ett indirekt stöd till anhöriga

Det är inte ovanligt att anhörigas situation och behov av stöd uppmärksammas i utredningen. Det kan resultera i bistånd som ska tillgodose den enskildes behov och samtidigt underlätta för anhöriga på grund av att de stödjer eller vårdar den enskilde. Vid ett indirekt stöd är det minst två personer inblandade (den enskilde och den anhöriga). När det gäller vuxna personer måste båda ge sitt samtycke, och synpunkter behöver inhämtas från båda parterna. Det är för att kunna fånga hur stödet ska ges utifrån sitt dubbla syfte (till exempel hur hemtjänstinsatser eller avlösning ska utformas så att den enskildes behov tillgodoses och samtidigt underlättar den anhörigas situation). Om parterna inte är överens är det viktigt att

handläggaren fortsätter att sträva efter en lösning så att bådas behov kan tillgodoses [5].

Ställ frågor för att få en bild av nuläget

Handläggaren kan få en bild av den enskildes och anhörigas aktuella situation genom att ställa frågor om behov, resurser och mål – utifrån den enskildes perspektiv. Frågorna behöver anpassas utifrån att varje individ och situation är unik.¹⁴ Uppgifterna som inhämtas kan också ge kunskap om hur mål och framtida insatser för den enskilde kan utformas samt hur anhörigas situation kan underlättas. Uppgifter från anhöriga kan också bidra med viktig kunskap om den enskildes sjukdomshistoria och bakgrund. Det kan i sin tur ge värdefull information till utredningen (exempelvis när det handlar om diagnoser som påverkar den enskildes självinsikt såsom psykotiska tillstånd och kognitiva funktionsnedsättningar) [3].

Samtal är ett viktigt redskap för handläggare

Samtal används av handläggare för att få kunskaper om individens livssituation. För anhöriga är samtalet värdefullt eftersom det bland annat innebär ett tillfälle att bli sedd och lyssnad till [15].

Frågor till den enskilde

Frågorna kan ge en bild av hur den enskilde ser på stödet, omsorgen och vården från sina anhöriga. De kan också ge vägledning för hur eventuella insatser från socialtjänsten kan utformas.

- Får du stöd, omsorg eller vård av anhöriga?
- Om ja, inom vilka (livs-)områden och med vad stödjer eller vårdar anhöriga?
- Hur ser du på att anhöriga ansvarar för och utför stöd, omsorg eller vård?
- Om du vill att anhöriga ska ansvara för stöd, omsorg och vård – vill du att detta samplaneras med eventuella insatser från socialtjänsten eller andra samhällstjänster? Hur?
- Är det något som anhöriga stödjer dig med idag och som kan ersättas med stöd från socialtjänsten?
- Vilka behov tycker du är viktigast att få tillgodosedda för egen del? För den anhöriga?
- Upplever du att den anhöriga är orolig för dig?

¹⁴ Livsområden i IBIC kan användas dels för att inhämta uppgifter inom vilka områden den enskilde behöver stöd, och dels för att beskriva inom vilka livsområden anhöriga ger stöd till den enskilde.

- Är du orolig för den anhöriga?

Frågor till anhöriga

Frågeställningarna kan uppmärksamma anhörigas stöd och vårdinsatser, samarbetsytor samt hur stödet till den enskilde också kan vara indirekt stöd för anhöriga. De kan även belysa anhörigas behov av stöd för egen del samt inställningen till att ge stöd och vård till den enskilde.

- Stödjer eller vårdar du den enskilde? På vilket sätt?
- Om ja, inom vilka (livs-)områden och med vad stödjer eller vårdar du den enskilde?
- Känner du oro för den enskilde och hens situation?
- Vill och kan du ansvara för och att utföra stöd, omsorg eller vård?
- Om du vill och kan ansvara för stöd, omsorg och vård till den enskilde, finns det behov av att det samplaneras med eventuella insatser från socialtjänsten eller andra samhällstjänster? Är det något kring stödet som kan vara betydelsefullt för dig att samplanera utifrån (till exempel behovet av fritid eller en känsla av trygghet)?
- Är det något som du stödjer och vårdar den enskilde med idag som kan ersättas med stöd från socialtjänsten?
- Hur kan stödet till den enskilde också vara ett indirekt stöd för dig som anhörig?
- Vilka behov anser du är de viktigaste att tillgodose för den enskilde? Vilka behov är viktigast att få tillgodosedda för dig som anhörig?
- Behöver du stöd för egen del? Vad?

Under utredningen behöver handläggarna vara uppmärksamma på om anhöriga uttrycker ett behov av stöd för en egen del som kan föranleda en egen ansökan om insatser. En ansökan från en anhörig om stöd för egen del ska handläggas och dokumenteras på samma sätt som andra ärenden enligt 4 kap. 1 § SoL.

Läs mer:

Bilaga 1, *Anhöriga kan ha rätt till stöd för egna behov.*

Ta ställning till vad som bör dokumenteras i den enskildes personakt

Utgångspunkten är att handläggning av ärenden som rör enskilda samt hur beslutet genomförs ska dokumenteras.

Dokumentationen skall utvisa beslut och åtgärder som vidtas i ärendet samt faktiska omständigheter och händelser av betydelse (11 kap. 5 § SoL och 21 a § LSS).

Dokumentation om vissa uppgifter från andra kan göras i den enskildes personakt så länge den är saklig, väsentlig och inte nedsättande för den enskilde. Det behöver framgå vem som lämnat vilka uppgifter. Utifrån vad som framkommer i samtal med den enskilde och anhöriga kan handläggaren behöva dokumentera om det stöd som den enskilde får av anhöriga i sin dagliga livsföring. Dokumentationen ska utgå från den enskildes perspektiv, det vill säga hur hen ser på sitt behov av stöd från anhöriga etc. Vad som dokumenteras kan behöva stämmas av med den enskilde. Handläggaren behöver vara medveten om den enskildes rätt till insyn i sin egen dokumentation och ta hänsyn till den enskildes integritet [13]. Utifrån vad som framkommer i samtal med anhöriga kan handläggaren exempelvis dokumentera följande uppgifter från andra:

- vilket stöd som den enskilde får av anhöriga i sin dagliga livsföring
- anhörigas uppfattning om vilka stödbehov som den enskilde har
- vad anhöriga uppfattar att den enskilde kan klara av framöver.

I dokumentationen behöver handläggare uppmärksamma om stödet till den enskilde samtidigt avser ett indirekt stöd eller avlösning för en anhörig som vårdar eller stödjer den enskilde. Det är viktig information till utföraren samt underlag för uppföljning [11].

5. Utforma uppdraget till utförare med ett anhörigperspektiv

Enligt 5 Kap. 22 §§ SOSFS 2014:5 ska dokumentation av nämndens uppdrag till exempel innehålla uppgifter om vilken bedömning som nämnden har gjort av den enskildes behov, vad som ingår i uppdraget, vilket eller vilka mål som gäller för insatsen och former för uppföljning i det enskilda fallet.

Anhörigas situation behöver beaktas i uppdraget

I ett uppdrag till en utförare återanvänds relevant information från utredningen. För att beakta anhörigperspektivet och för att socialtjänstens insatser ska hålla en god kvalitet behöver den enskilde, anhöriga, handläggare och utförare ha en gemensam bild av vilka behov insatsen ska tillgodose, vilka mål som är aktuella, planeringen av genomförandet samt hur insatsen ska följas upp. Det behöver framgå av ett uppdrag att insatsen eller delar av insatsen har som syfte att avlasta anhöriga (ett indirekt stöd). Likaså behöver det framgå om det är några insatser som kan behöva samordnas med anhöriga. För att kunna lämna mer information till en utförare än vad som krävs enligt SOSFS 2014:5 så behöver i regel den enskildes samtycke först hämtas in. Ett samtycke kan vara muntligt eller skriftligt.¹⁵ Utifrån vilken information som får lämnas till en utförare behöver handläggaren säkra att uppdraget innehåller relevant information. Sådan information som kan uppmärksamma en utförare på anhörigas situation är till exempel:

- en beskrivning av vilka som är sammanboende
- vilket stöd anhöriga ger till den enskilde och vilka insatser som även är ett indirekt stöd till anhöriga
- om det finns behov av samordning, det vill säga att det synliggörs att den anhöriga vill samarbeta med utföraren kring vissa insatser och att det ska beaktas i genomförandet.

¹⁵ 12 kap. 2 § första stycket OSL.

- att mål finns med för insatser som är avsedda att vara ett indirekt stöd för anhöriga, det vill säga mål som även belyser anhörigas perspektiv på vad stödet ska leda till.¹⁶

Uppgifter i uppdraget ger utföraren viktiga kunskaper om den enskildes resurser, behov och mål och blir en utgångspunkt för planeringen av genomförandet. Uppgifterna bidrar också till att klargöra syftet med stödet (till exempel att det finns stöd som också avser att vara ett indirekt stöd till en anhörig som vårdar eller stödjer den enskilde). I uppdraget får utföraren även information om vilka mål som ska följas upp och när uppföljning ska ske. Uppgifterna i uppdraget kan uppmärksamma utföraren på att anhöriga kan behöva vara med i planeringen av genomförandet och uppföljningen till exempel när stödet samtidigt är ett indirekt stöd eller avlösning till en anhörig som vårdar eller stödjer den enskilde [11].

6. Följa upp med ett anhörigperspektiv

Ta reda på om den enskilde vill att anhöriga deltar vid uppföljningen

Utgångspunkten för uppföljningen är att handläggaren följer upp att den enskilde får den beviljade insatsen och att den är av god kvalitet. Om den enskilde samtycker kan även anhöriga delta vid uppföljningsmötet. Här kan handläggaren ha en viktig roll i att bjuda in berörda anhöriga till uppföljningen.

Samtal med anhöriga kan också göras i samband med uppföljning av insatser till den enskilde, även utan den enskildes samtycke. Samtalet måste då handla om den anhörigas situation, inte som en uppföljning av insatsen till den enskilde.

Uppmärksamma anhörigas situation vid uppföljningen

Att följa upp med ett anhörigperspektiv innebär bland annat att handläggaren frågar den anhöriga om hen fortfarande har möjlighet och vill fortsätta att ge stöd som tidigare, samt frågar den enskilde om hen vill ta

¹⁶ Det övergripande målet – *Underlätta för personer som vårdar eller stödjer en närstående* – används i IBIC för insatser enligt SoL som är avsedda att vara ett indirekt stöd, eller när insatsen är direkt riktad till den anhöriga som vårdar eller stödjer den enskilde.

emot den anhörigas stöd.¹⁷ Eftersom anhörigas situation och behov kan ha förändrats blir det också viktigt att höra med anhöriga om det uppkommit behov av stöd för egen del. Handläggaren behöver också följa upp att insatserna till den enskilde utförs och ger avsedd avlastning för anhöriga när så är fallet. En utgångspunkt är att följa upp de insatser och mål som formulerats i utredningen för stödet som samtidigt är ett indirekt stöd till anhöriga. Uppföljningen behöver då omfatta frågor om och hur stödet gjort detta möjligt.¹⁸ Det kan till exempel vara frågor om hur den anhöriga upplever att insatsen har påverkat den enskildes livskvalitet och hur insatsen underlättat eller påverkat livet för den anhöriga. Uppföljningen kan också omfatta den anhörigas uppfattning om insatsens kvalitet [1].

När insatsen som följs upp samtidigt är ett indirekt stöd eller avlösning till en anhörig som vårdar eller stödjer den närstående är det betydelsefullt att inhämta information från den anhöriga efter samtycke från den enskilde [1].

Hantera resultatet av uppföljningen

Resultatet av uppföljningen kan innebära att handläggaren behöver vidta åtgärder. Det kan till exempel bli aktuellt med en ny utredning efter en ansökan från den enskilde om nya insatser, eller att den anhöriga ansöker om stöd för egen del. Det kan också innebära att handläggaren behöver skicka ett uppdaterat uppdrag eller kontakta utföraren utifrån nya mål och synpunkter på kvaliteten av utförandet av stödet [11].

¹⁷ Prop. 2008/09:82 s. 25.

¹⁸ Det övergripande målet – *Underlätta för personer som vårdar eller stödjer en närstående* – används i IBIC för insatser enligt SoL som är avsedda att vara ett indirekt stöd, eller när insatsen är direkt riktad till den anhöriga som vårdar eller stödjer den enskilde.

Referenser

1. Individens behov i centrum – stöd för samtal med anhöriga – stödmaterial för att arbeta med ett anhörigperspektiv. Stockholm: Socialstyrelsen; 2021.
2. Nationell anhörigstrategi – inom hälso- och sjukvård och omsorg, Regeringskansliet, 2022, dnr S2022/02134.
3. Anhöriga som vårdar eller stödjer någon de står nära. Underlag till nationell strategi. Stockholm: Socialstyrelsen; 2021.
4. Anhöriga som vårdar eller stödjer närstående äldre personer: Underlag till en nationell strategi. Stockholm: Socialstyrelsen; 2020.
5. Stöd till anhöriga – vägledning till kommuner för tillämpning av 5 kap. 10 § socialtjänstlagen. Stockholm: Socialstyrelsen; 2016.
6. Integrering av anhörigperspektivet inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten. Att förstå och möta anhörigas situation och behov. Stockholm: Socialstyrelsen; (under publicering).
7. Stödet till anhöriga omsorgsgivare. RIR 2014:9. Stockholm: Riksrevisionen; 2014.
8. Nationell informationsstruktur 2016:1. Stockholm: Socialstyrelsen; 2016.
9. Stöd till personer som vårdar och stödjer närstående. Slutrapport 2014. Stockholm: Socialstyrelsen; 2014.
10. Jönson, H, Harnett, T. Socialt arbete med äldre. Stockholm: Natur & Kultur; 2015.
11. Individens behov i centrum: Ett stöd för att använda ICF och strukturerad dokumentation för personer som behöver stöd i sin dagliga livsföring. Stockholm: Socialstyrelsen; 2023.
12. Kommunal vård och omsorg för äldre hbtqi-personer. En kartläggning. Stockholm: Socialstyrelsen; 2023.
13. Handläggning och Dokumentation inom socialtjänsten. Stockholm: Socialstyrelsen; 2021.
14. Våld i nära relationer. Handbok för socialtjänsten, hälso- och sjukvård och tandvården. Stockholm: Socialstyrelsen; 2023.
15. Om evidensbaserad praktik. Stockholm: Socialstyrelsen; 2012.

Bilaga 1. Anhöriga kan ha rätt till stöd för egna behov

Den enskilde kan beviljas insatser som indirekt även hjälper anhöriga. Dessa insatser kan medföra att den anhöriga som vårdar och stödjer får avlösning och möjlighet till vila eller tid för egna aktiviteter.¹⁹ Men anhöriga har också rätt att ansöka om stöd för egen del enligt 4 kap. 1 § SoL. Insatsen hemtjänst kan även erbjudas till äldre personer utan en föregående behovsprövning om kommunen använder sig av ett så kallat förenklat beslutsfattande enligt 4 kap. 2 a § SoL.

Stöd till anhöriga enligt 4 kap. 1 § SoL

Det är få anhöriga som ansöker om bistånd för egen del. När anhöriga tillfrågas om orsaken uppger en del att de inte känner till att det går att ansöka om stöd för egen del medan andra uppger att det generella stöd som finns inte är anpassat efter deras behov. Med ledning av detta är det viktigt att kommunens information om rätt till stöd för personer som vårdar och stödjer den enskilde når fram till målgrupperna och att stödet utformas efter de anhörigas unika behov.

Anhöriga kan ansöka om behovsprövat bistånd i olika former på samma sätt som andra personer. Rätten för anhöriga att ansöka om behovsprövat stöd betonas i förarbetena.²⁰ Den anhöriga ansöker då om bistånd enligt 4 kap. 1 § SoL. Det finns inga begränsningar avseende den typ av stöd som den anhöriga kan ansöka om. Exempel på bistånd kan vara hemtjänst, välfärdsteknik, olika aktiviteter eller andra former av stöd. Om en anhörig tillhör personkretsen i LSS kan även LSS-insatser vara aktuella.

Kommuner kan även bevilja bistånd i form av ekonomiskt stöd som anhöriga ansöker om för egen del enligt 4 kap. 1 § SoL. Det kan även finnas en möjlighet att bevilja stöd enligt 4 kap. 2 § SoL när kommunfullmäktige har tagit fram riktlinjer för det. I en del kommuner finns det också en möjlighet till anhöriganställning och anhörigbidrag.

Genom en utredning och i samtal med den anhöriga och om möjligt även den enskilde bedömer handläggaren om det finns ett behov av stöd, och vilket stöd som bäst kan tillgodose behovet. En ansökan från en anhörig om

¹⁹ Prop. 2008/09:82 s. 13.

²⁰ Prop. 2008/09:82 s. 24.

stöd ska handläggas och dokumenteras på samma sätt som andra ärenden om bistånd.

Stöd till anhöriga i form av öppna insatser

Det är vanligt att kommunerna erbjuder generella insatser som vänder sig till alla eller till olika grupper av medborgare. Det kan exempelvis vara rådgivning enskilt eller i grupp, information om en viss sjukdom eller funktionsnedsättning, information om olika typer av hjälpmedel eller erbjudande om stödjande samtal.

Kommunen kan även tillhandahålla servicetjänster utan en individuell behovsprövning till personer som har fyllt 69 år med stöd av lagen (2009:47) om vissa kommunala befogenheter (befogenhetslagen). Med servicetjänster avses tjänster som är avsedda att förebygga skador, olycksfall eller ohälsa och som inte utgör personlig omvårdnad. Ett exempel är så kallade fixartjänster. Det är en möjlighet men ingen skyldighet för kommunen att erbjuda sådana tjänster.

Kommunerna kan också informera om vilka insatser som finns tillgängliga från andra aktörer (till exempel idéburna organisationer och nationella stödlinjer). För att individer som tillhör de nationella minoriteterna ska kunna tillvarata sina rättigheter är det vidare viktigt att kommuner och regioner fullföljer sitt informationsansvar enligt lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk.

Socialstyrelsen

Stöd för handläggare att uppmärksamma och involvera anhöriga
(artikelnr 2023-10-8805) kan beställas från Socialstyrelsens publikationsservice
www.socialstyrelsen.se/publikationer